
خشونت برخط (آنلاین) علیه زنان از منظر حقوق بین الملل بشر

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۱۸

تاریخ تأیید: ۹۷/۱۲/۲

علی مشهدی

دانشیار دانشگاه قم - mashadiali@yahoo.com

احسان شکیب نژاد

کارشناس ارشد حقوق بین الملل دانشگاه قم - ehsan.shakib69@gmail.com

موسی کرمی

دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه قم - mosakarami136767@gmail.com

چکیده

ویژگی‌های منحصر به فرد فضای سایبر از جمله جهان‌شمولی، نبود مرزهای سرزمینی، گمنامی کاربران و سهولت در جعل هویت، شرایطی را ایجاد کرده تا هنجارشکنان همانند جهان فیزیکی، تهدیداتی را متوجه اشخاص کنند. یکی از اصلی‌ترین و پرمخاطره‌ترین تهدیدات در این فضا، اقدامات متخلفانه‌ای است که زنان و دختران را در فضای برخط (آنلاین) نشانه می‌گیرند. ایراد خشونت علیه زنان در فضای برخط پیامدهایی دارد که سلامت جسمانی و روانی آنان را به مخاطره می‌اندازد، موجب تقویت تبعیض جنسیتی می‌شود و ناقض موازین حقوق بشری مرتبط با بانوان است. حق بر آزادی بیان و دسترسی آزاد به اطلاعات و حق بر خلوت و حمایت از حریم خصوصی از موازین حقوق بشری قابل اعمال در جهت صیانت از زنان در برابر خشونت برخط است. نوشتار حاضر، از رهگذر شیوه توصیفی - تحلیلی و با تحلیل منابع حقوقی این حوزه می‌کوشد به تأمل درباره خشونت برخط علیه زنان در چارچوب قواعد و موازین حقوق بشری دست یازد. فرض اساسی این مقاله بر این مبنا استوار است که اعمال هم‌زمان

مقررات و سیاست‌های مدون دولتی و در کنار آن، توسل به رویکرد خودانتظامی با بهره‌برداری از ویژگی‌های انحصاری فضای سایبر در کاهش خشونت برخط علیه زنان راهگشا خواهد بود.

واژگان کلیدی:

حقوق زنان، خشونت برخط، حقوق بشر، آزادی بیان، حریم خصوصی.

مقدمه

تأثیر حقوق بشر و اینترنت بر اغلب حوزه‌های روابط اجتماعی در سطح ملی و بین‌المللی، بسیار ژرف، گسترده و پایدار می‌نماید. اولی بیانگر حقوق و آزادی‌هایی است که اصولاً بر کرامت انسانی افراد در هر جامعه‌ای اتکا دارد و دولت را به احترام و تضمین رعایت آن حقوق در مورد تمام اشخاص موجود در قلمرو یا تحت صلاحیت آن ملزم کرده و دومی فنی نوین جهت ارسال، دستیابی، پردازش و نشر اطلاعات با سرعتی شگفت‌انگیز و در گستره‌ای بی‌پایان را به ارمغان آورده است (هیگ و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۱۰). از این دیدگاه، حقوق بشر و فضای سایبر هر دو بر یکدیگر اثرگذارند. حقوق بشر موجب توسعه و تقویت فضای سایبر می‌شود و در مقابل، فضای سایبر عاملی در جهت ترویج حقوق بشر است (شکیب‌نژاد، ۱۳۹۶، ص ۷۳). حقوق بشر قالبی را تمهید کرده که در آن کارکردهای اینترنت به عنوان یک فناوری ارتباطی مجال بروز می‌یابند و بدین وسیله فضای مجازی را به فضای حقوقی متکی می‌کند. اصل آزادی بیان و حق جریان آزاد اطلاعات، بستر حقوقی فعالیت ارائه‌دهندگان و دریافت‌کنندگان اطلاعات از طریق اینترنت هستند و دولت را اصولاً از مداخله و مانع‌تراشی در این حوزه منع می‌کنند. از سوی دیگر اینترنت ابزاری کارآمد در پیشگیری از نقض و نیز مقابله با نقض حقوق بشر است. اینترنت به مثابه رسانه‌ای واجد ابعاد جهانی، نقض‌های حقوق بشر را به سرعت به اطلاع دیگران می‌رساند و با دامن زدن به حساسیت‌های بین‌المللی، افکار عمومی جهان را بر می‌انگیزد (هیگ و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۱۱-۱۰).

البته این یک سوی سکه اینترنت است. این بستر، گاه خود محلی برای نقض حق‌های بشری و تخطی از ارزش‌های انسانی و اخلاقی می‌شود. شاید بتوان یکی از آشکارترین مصادیق نقض حقوق بشر و اخلاقیات در گستره فضای سایبر و اینترنت را مقوله خشونت سایبری یا خشونت برخط (آنلاین) علیه زنان و دختران دانست (voir: Jobin, 2008,)

112-111 pp). پدیده‌ای نوین که هرچند با اقسام دیگر خشونت علیه بانوان همچون خشونت جسمانی، روانی و جنسی متفاوت است؛ ولی گاه پیامدهایی در بر دارد که مانند موارد پیش گفته، منزلت و جایگاه زن را به چالش می‌کشد و به‌جد ناقض کرامت انسانی و حقوق بشر قربانیان به شمار می‌رود؛ اگرچه روی سخن در مقاله حاضر، تحلیل حقوقی خشونت‌ها و تبعیضات جنسیتی علیه زنان در معنای خاص بوده و منصرف از مصادیق دیگر جنسیتی همچون هم‌جنس‌گراهاست. در واقع فضای سایبر و اینترنت را می‌توان شمشیر دوقله‌ای دانست که هم با تفسیری که در بند بالا رفت، می‌تواند همچون ابزاری برای کاهش نقض‌های بشری از رهگذر رسواسازی مرتکبان و یاری قربانیان عمل کند و هم - چنان که در آغاز این بند آمد - با توجه به ماهیت خود به بستری جدید برای اخلاق‌گریزی و اقدامات ضدبشری مبدل شود. بی‌گمان در مورد دوم، زنان و دختران - به سبب آسیب‌پذیری بیشتر نسبت به مردان - بیشتر در معرض خشونت سایبری و اینترنتی هستند.

منع تبعیض و مبارزه با خشونت علیه زنان درحقیقت پاسداشت کرامت انسان در کل است و ناکامی در این عرصه، حیثیت جایگاه بشر را زیر سؤال می‌برد (مشهدی و دیگران، تابستان ۱۳۹۶، ص ۱۸۹). اهمیت پدیده خشونت برخط علیه زنان در بسترهای اینترنتی و سایبری و نبود منابع مستقل فارسی در این زمینه که حقوق زنان را با وجوه حقوق بشری فضای سایبری پیوند داده باشند، نگارندگان را بر آن داشت تا در این عرصه ورود کنند و در حد توان به تبیین مباحث مربوطه پردازند. براین اساس در ادامه با نگاهی حقوق بشری، با گذری بر آثار ویرانگر خشونت سایبری علیه زنان، ضوابط و سنجه‌های حقوق بشری قابل‌اعمال بر فضای سایبر در خصوص مقوله منع خشونت علیه زنان بررسی خواهند شد و در این زمینه، به ارائه راهکارهای حقوقی و قانونی پرداخته خواهد شد. در این مسیر، شیوه مطالعه پژوهش، به سبک بیشینه‌نوشتگان حقوقی و حقوق بشری، توصیفی - تحلیلی است و از رهگذر گردآوری منابع به صورت کتابخانه‌ای به این امر همت خواهیم گمارد.

۱. خشونت برخط علیه زنان در آینه موازین نظام بین‌الملل حقوق بشر

نمود نخستین و بدیهی منع خشونت علیه زنان در اسناد بین‌المللی، در نخستین ماده منشور ملل متحد است که یکی از اهداف سازمان ملل متحد را ایجاد همکاری بین‌المللی برای ترویج و ترغیب احترام به حقوق بشر و آزادی همگان، فارغ از مواردی همچون جنسیت دانسته است؛ بنابراین تبعیض علیه زنان خود از موارد خشونت قلمداد می‌شود که مقابله با

آن، از الزامات حقوق بشری است. چنان که در تعریف شورای اقتصادی - اجتماعی، تساوی جنسیتی به منزله بهره‌مندی زنان و مردان از موقعیت برابر در تمام جنبه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مشابه است؛ مگر آنکه یک تفاوت بیولوژیک موجب رفتار متفاوت شود. افزون بر بند ۱ ماده ۲ و ماده ۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی که بر تساوی حقوق زنان و مردان از نظر حقوق مدنی و سیاسی پیش‌بینی شده در میثاق تأکید دارد، قید عبارت «غیرانسانی و ظالمانه» مندرج در ماده هفتم به ممنوعیت خشونت علیه زنان قابل تسری است. ماده ۳ و ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز بر تضمین حقوق برابر زنان اصرار دارد. همچنین کنوانسیون منع شکنجه و دیگر رفتارها یا مجازات‌های ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرکننده، شکنجه را در معنایی گسترده شامل اقدامات رنج‌آوری می‌داند که با موافقت مقامات رسمی یا ممانعت نکردن آنها روی می‌دهد؛ بنابراین برخی موارد خشونت علیه زنان که با مساعدت دولت‌ها همراه است، ممکن است در این تعریف قرار گیرند. اهمیت صیانت از زنان در برابر آسیب تا بدانجاست که مجمع بهداشت جهانی در اجلاس چهل و نهم خود در سال ۱۹۹۶ منع خشونت را اولویت سلامت عمومی دانسته و در قطعنامه ۴۹/۲۵ به آثار خشونت علیه زنان و دختران بر سلامت جهانی پرداخته است.

خشونت علیه زنان در معنای عام در اعلامیه محو خشونت علیه زنان، مصوب ۱۹۹۳ مجمع عمومی سازمان ملل نمود یافته است که آن را هر عمل خشونت‌آمیز مبتنی بر جنسیت می‌داند که به آسیب جسمی، جنسی یا روانی همچون تهدید به اقدام، اجبار یا محدودیت خودسرانه آزادی در ابعاد خصوصی یا عمومی زندگی می‌انجامد؛ خواه این خشونت از سوی افراد یا دولت ارتکاب یابد. همچنین برخی اسناد حقوق بشری منطقه‌ای نظیر ماده ۳ کنوانسیون میان آمریکایی پیشگیری، مجازات و حذف خشونت علیه زنان، مصوب ۱۹۹۴ و ماده ۱ پروتکل ۲۰۰۳ منشور آفریقایی حقوق بشر و خلق به تعریف مشابهی از خشونت علیه زنان پرداخته‌اند. ایراد وارده بر تعریف مزبور، آن است که جنسیت زنان در ابعاد گوناگون شامل این تعریف است و چه‌بسا ایراد قوانین محدودیت‌زا علیه زنان هم‌جنس‌گرا نیز مشمول این تعریف به عنوان خشونت علیه زنان تعبیر شود.

نقطه آغازین اقدامات بین‌المللی در مقابله با خشونت برخط علیه زنان به گزارش سال ۲۰۰۶ دبیرکل سازمان ملل متحد درباره تمامی اشکال خشونت علیه زنان باز می‌گردد. در

این گزارش، فناوری‌های نوین همچون اینترنت یکی از زمینه‌های بروز خشونت علیه زنان قلمداد و از دولت‌ها خواسته شده است تا اشکال جدید خشونت برخط علیه زنان را شناسایی کنند (UNGA, 2006, para. 371). در این راستا کمیسیون مقام زن در گزارش خود به شورای اقتصادی و اجتماعی از دولت‌ها خواست از فناوری‌های ارتباطات سایبری برای حمایت از زنان در برابر خشونت و توسعه سازوکارهای مقابله با خشونت برخط استفاده کنند (Commission on the Status of Women, 2013, p.13). شورای حقوق بشر سازمان ملل نیز در دو قطعنامه، ضمن آنکه از دولت‌ها درخواست کرد فارغ از مرزهای سایبری و ابزار اینترنتی به کاررفته، همان حقوقی را که در فضای فیزیکی (آفلاین) برای زنان شناخته شده است، در فضای برخط رعایت کنند (HRC, 2012, para. 1)، پیشگیری و ارتقای حقوق بشری زنان و دختران در رویارویی با خشونت برخط را از مسئولیت‌های ابتدایی دولت‌ها دانست (HRC, 2015, para. 6). موازین حقوق بشری مورداعمال در فضای سایر گستره وسیعی را شامل می‌شود. باین حال حق بر آزادی بیان و حق بر خلوت، دو رکن اساسی ضمانت‌بخش در راستای مقابله با خشونت برخط علیه زنان به شمار می‌آیند. همان‌گونه که در قطعنامه ۲۰۱۸ شورای حقوق بشر سازمان ملل متجلی است، دولت‌ها بر اساس تعهدات حقوق بشری خود در خصوص تضمین امنیت زنان در فضای سایبر، به اتخاذ تدابیری موظف‌اند که ضمن آن، موازین حقوق بشری کاربردی در فضای برخط به ویژه آزادی بیان و عقیده، آزادی اجتماعات به عنوان جلوه‌ای خارجی از آزادی بیان و حفاظت از حریم خصوصی تضمین شود (HRC, 2018, para. 8).

۱-۱. حق بر آزادی بیان و دسترسی آزاد به اطلاعات

هرآینه از رهگذر تبادل اندیشه‌ها بوده که میراث‌های فرهنگی و تاریخی نسل به نسل انتقال یافته، مکاتب فلسفی و فکری زاینده شده، تحولات و انقلاب‌های سترگ اجتماعی پدیدار گشته و بشر امکان آن را یافته تا خطاهایش را بازشناسد و در مسیر آنها ره بییماید. نیل به همه این برایندها و پیامدها نیازمند آن است که آدمی در ابراز عقاید و نظرهای خویش، از نوعی فراغت خاطر و گشاده‌دستی برخوردار باشد (آیتی، زمستان ۱۳۷۳، ص ۱۴). آزادی بیان یکی از بنیادی‌ترین حقوق انسانی است. این آزادی از یک سو به دلیل کمک به کشف حقیقت‌های انسانی، به توسعه و تحول جوامع انسانی یاری می‌رساند و از سوی دیگر، خودشکوفایی فردی را تقویت و حتی تضمین می‌کند. آزادی بیان جلوه‌ای از حق

تعیین سرنوشت به شمار می‌رود و از همین رو در چارچوب نظری غایت‌انگاری انسان توجیه‌پذیر به نظر می‌رسد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۸، دفتر دوم، ص ۱۱۷).

دسترسی آزاد زنان به اطلاعات در فضای سایبر، مقدمه‌ای بر فعلیت بخشیدن به حق بر آزادی بیان در این حیطه است؛ به گونه‌ای که دسترسی برابر همگان به فضای سایبر در منزل و محیط کار و حق کاوش در فضای برخط از ملزومات آزادی بیان در این حوزه به شمار می‌رود (Piper, 2000, p.47). یکی از آثار خشونت علیه زنان در فضای سایبر، کاهش تمایل زنان به استفاده از این فضا و طرد تدریجی آن است.^۱ به این شکل که اذیت و آزار زنان در فضای سایبر، به تدریج سبب نامطمئن‌انگاشتن این فضا و حذف صدای زنان از محیط سایبر می‌شود (Megarry, 2014, p.47) و در نتیجه آزادی‌های حقوق بشری همچون حق دسترسی آزاد به اطلاعات و حق آزادی بیان را تحت تأثیر قرار داده است (BCSD, 2015, p.2). ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی با قید عبارت «هر رسانه دیگر» (Any other media) در بند دو این ماده و تأکید سیاق عبارت ماده که بر حفظ آزادی بیان از هر طریق از قبیل گفتار یا نوشتار یا چاپ یا به صورت هنری یا هر وسیله (رسانه) دیگر است، شمول این مقرر را بر فضای سایبر نیز قابل تسری کرده است (Land, 2013, p.396). همچنین در سطح منطقه‌ای، ماده ۱۱ «منشور حقوق اساسی اتحادیه اروپا»^۲ دولت‌ها را ملزم می‌کند شرایط لازم را برای حمایت از عموم آزادی‌ها در فضای سایبر فراهم کنند. به این منظور، منع محدودیت دسترسی به فضای سایبر در اسنادی همچون «اعلامیه سال ۲۰۰۳ آزادی ارتباطات در اینترنت شورای اروپا»^۳ که طبق آن، دولت‌ها موظف به فراهم‌سازی شرایطی در راستای دسترسی آزادانه به اینترنت هستند و «توصیه‌نامه سال ۲۰۱۳ آزادی رسانه و اینترنت سازمان امنیت و همکاری اروپا»^۴ لحاظ شده است.

دسترسی آزاد به اطلاعات، مستلزم نفی هر گونه تبعیض میان زنان و مردان در دسترسی

۱. مطابق تحقیقات به عمل آمده در سال ۲۰۱۶ در جامعه هند، ۲۸ درصد از زنانی که در معرض خشونت برخط بوده‌اند، دسترسی خود را به فضای سایبر کاهش داده و در استفاده نکردن از این فضا سعی داشته‌اند (Pasricha, 2016, p.3).

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000).

3. CoE Declaration on Freedom of Communication on the Internet (2003).

4. OSCE Recommendation on Freedom of the Media and the Internet (2013).

به فضای برخط است. اگرچه امروزه میزان تبعیض میان زنان و مردان در دسترسی به فضای مجازی به نحو چشمگیری کاهش یافته است؛ اما در برخی مناطق کماکان زنان از حق کامل دسترسی آزاد به اطلاعات محروم‌اند.^۱ کمیتهٔ محو تبعیض علیه زنان^۲ در توصیهٔ عمومی خود تأکید می‌کند فضای سایبر نقشی کلیدی در شناسایی موازین حقوق بشری مرتبط با زنان دارد و دولت‌ها به بهبود و ارتقای مساوات در دسترسی به این فضا متعهدند (CEDAW, 2016, p.19). همچنین در راستای اهداف توسعهٔ پایدار، ارتقای بهره‌مندی از ارتباطات نوین ابزاری در جهت توانمندسازی زنان در برابر خشونت برخط قلمداد شده و دولت‌های جوامع کمتر توسعه‌یافته باید تمام توان خود را برای گسترش دسترسی برابر به فضای برخط فراهم کنند (UNGA, 2015, Goal. 9). از سوی دیگر تحقق دیگر حقوق بنیادین بشری همچون مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی نیز از تجلی‌های اصل دسترسی آزاد به اطلاعات در فضای سایبر است. در این راستا، مادهٔ ۱۷ «پروتکل منشور آفریقایی حقوق بشر و خلق‌ها راجع به حقوق زنان در آفریقا»^۳ بر حق مسلم زنان در مشارکت فعال در تعیین سیاست‌های فرهنگی در تمامی زمینه‌ها صحه می‌گذارد (Protocol of Maputo, 11 July 2003, art. 17) و بدیهی است که فضای سایبر امروزه یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تبادل نظر و عقاید به شمار می‌آید.

۱-۲. حق بر خلوت و حمایت از حریم خصوصی

حق حریم خصوصی جایگاه ویژه‌ای در میان حقوق و آزادی‌های اساسی بشر دارد و نبود این حق یا تجاوز به آن موجب بروز تنش، خشونت و تألمات جسمی و روحی انسان‌ها در زندگی شخصی، خانوادگی و اجتماعی می‌شود. بی‌گمان حریم خصوصی اشخاص یکی از

۱. مطابق گزارش اتحادیهٔ بین‌المللی مخابرات، در سال ۲۰۱۳، سهم زنان از استفاده از اینترنت ۱۲ درصد کمتر از مردان بود؛ در حالی که در سال ۲۰۱۷، سهم جهانی دسترسی به فضای سایبر از سوی مردان ۵۰/۹ درصد و زنان ۴۴/۹ درصد تعیین شد. باین حال در سال ۲۰۱۷، سهم زنان در دسترسی به اینترنت ۲۵ درصد کمتر از مردان بوده است. همچنین در کشورهای در حال توسعه، از هر هفت زن، یک نفر به اینترنت دسترسی دارد؛ در حالی که از هر پنج مرد، یک نفر دارای این حق است (ITU, 2017, 3).

2. Committee on the Elimination of Discrimination against Women.

3. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (Protocol of Maputo).

اصلی‌ترین مصادیق حقوق معنوی انسان به شمار می‌رود و حمایت از آن به منزله پاسداشت کرامت انسانی و هویت شخصی وی قلمداد می‌شود (سیدسعادت، پاییز ۱۳۹۲، ص ۱۵۶). حریم خصوصی محدوده معقولی است که فرد انتظار دارد از دسترس دیگری مصون بماند. این دیگری می‌تواند هم دولت باشد و هم سایر اشخاص حقیقی و حقوقی؛ از این رو حریم خصوصی در فضای مجازی نیز تعریفی مشابه دارد؛ اما این فضا موجب شده تهدیدها و فرصت‌های جدیدی در حریم خصوصی افراد ایجاد شود و حریم خصوصی در فضای مجازی با پرسش‌ها، ابهامات و چالش‌هایی روبرو شود (فتحی و شاه‌مرادی، پاییز ۱۳۹۶، ص ۲۲۹).

با توجه به سیر صعودی استفاده از تارنماها و شبکه‌های اجتماعی و عضویت بسیاری از زنان در آنها، یکی از موارد مورد مناقشه حقوق زنان در عصر دیجیتال، نقض حق بر خلوت (Right to privacy) ایشان در فضای سایبر است. برخی موارد خشونت علیه زنان از جمله ورود تعصبات جنسیتی به فضای برخط، افزون بر ایجاد بستری برای خشونت سایبری علیه زنان، حریم خصوصی آنان را به مخاطره انداخته است (voir: Ikiz, 2108, pp.125-138). ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر هرگونه مداخله خودسرانه در زندگی شخصی، خانواده، خانه یا مکاتبات افراد را ممنوع کرده است. بند اول ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز با عبارتی مشابه، هرگونه دخالت در امور خصوصی افراد و نقض شرافت و حیثیت افراد را ممنوع می‌کند.^۱ در نتیجه انتشار و ارسال تصاویر خصوصی زنان در فضای برخط سبب نقض مواد مزبور می‌شود. از سوی دیگر تضمین حق بر خلوت در فضای سایبر از بایسته‌های حمایت از حق بر آزادی بیان و عقیده و نیز صیانت از حق برگزاری اجتماعات مسالمت‌آمیز محسوب می‌شود. بند دوم ماده ۱۷ میثاق، حمایت قانونی را لازمه صیانت از افراد در برابر مداخلات در حریم خصوصی دانسته است. در این راستا، مجمع عمومی سازمان ملل، طی قطعنامه ۷۱/۱۹۹ از دولت‌ها می‌خواهد اقدامات تقنینی لازم را برای پیشگیری از نقض حریم خصوصی و جبران خسارت وارده به زنان اتخاذ نمایند (UNGA, 2017, 2).

۱. حق بر خلوت در دیگر اسناد حقوق بشری مانند ماده ۱۶ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۱۴ کنوانسیون بین‌المللی حمایت از تمامی کارگران مهاجر و اعضای خانواده آنها، ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و ماده ۱۱ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر نمود یافته است.

یکی دیگر از حقوقی که در پیوند مستقیم با حق بر خلوت در فضای سایبر قرار دارد، حق بر فراموش شدن (Right to be forgotten) است. حق بر فراموش شدن در فضای سایبر از حق بر ناشناس بودن، گمنامی و خلوت حمایت می‌کند. برابر این حق، افراد دارای این اختیار خواهند بود که خواستار حذف اطلاعات خود در اینترنت و فراموش شدن آن شوند (زمانی و عطار، ۱۳۹۵، صص ۸۱ و ۸۴). با این حال از این جهت که دولت‌ها عموماً مایل به نظارت کامل و بی‌حد و حصر بر محتویات منتشر شده در فضای برخط هستند، لذا حق بر فراموش شدن با گستره حاکمیتی دولت‌ها در فضای سایبر مواجه است؛ بدین معنا که ممکن است حق بر خلوت زنان در فضای سایبر از سوی دولت‌ها نیز نقض شود؛ از این رو مطابق نظر شورای حقوق بشر سازمان ملل، تلاش دولت‌ها برای دسترسی به اطلاعات خصوصی در فضای سایبر از شکل‌های دیگر نقض حریم خصوصی به شمار می‌رود (HRC, 2018, para. 55).

به‌رغم پذیرش حق بر حریم خصوصی زنان در فضای برخط، این حق مطلق نیست و با استثنائاتی همراه است. با وجود پذیرش لزوم حمایت از اشخاص در برابر تحقیقات و تصرفات نامربوط در حریم خصوصی افراد در اصلاحیه چهارم قانون اساسی ایالات متحده (U.S. Const. amend. IV)، رویه قضایی این کشور رویکردی دارد که با عنوان دکترین شخص ثالث (Third Party Doctrine) مطرح است. مطابق این دکترین، شخصی که داوطلبانه و با اراده خود اطلاعاتش را از طریق عموم ارتباطات از جمله فضای برخط در معرض دیگران می‌گذارد، نباید توقع معقولی درباره صیانت از محرمانگی داشته باشد. در این موارد، اشخاص طبق رأی ایالات متحده علیه میلر^۱ از مقرر اصلاحیه چهارم محروم می‌شوند و این اطلاعات بدون قرار دادگاه قابل دستیابی است و استناد به آن علیه ایشان در جلسه دادرسی مسموع است (Bedi, 2013, pp.1-2).

بنابراین نباید چنین پنداشت که تمامی داده‌های متعلق به زنان در فضای سایبر مشمول حق بر خلوت است و باید صیانت شود؛ بلکه باید میان اطلاعاتی که توسط افراد در فضای برخط به صورت عمومی (Public) منتشر و اطلاعاتی که در وضعیت خصوصی (Friends) (مانند اطلاعات موجود در نمایه شخصی و اتاق‌های گفت‌وگو) درج می‌شود، تفاوت قائل

1. United States v. Miller, U.S. Supreme Court, 425 U.S. 435, 21 April 1976.

شد. اطلاعات عمومی منتشر شده توسط افراد، ذیل دکترین شخص ثالث قرار می‌گیرد و دسترسی و انتشار آن ناقض حق بر خلوت نخواهد بود. این امر در رابطه با محتویات مشمول وضعیت خصوصی متفاوت است (Mund, 2017, p.252). می‌توان آخرین رأی دادگاه عالی ایالات متحده در این خصوص در سال ۲۰۱۲ را مبنایی برای قیاس با تارنماها و شبکه‌های اجتماعی قرار داد. همان‌گونه که در قضیه ایالات متحده علیه جونز،^۱ نصب جی. پی. اس. (سامانه موقعیت‌یاب جهانی) (GPS = Global Positioning System) در خودروی شخص مظنون بدون حکم قضایی، نقض اصلحیه چهارم قلمداد می‌شود، می‌توان در نتیجه قیاس با این رأی، به این استنتاج رسید که گستره حق بر خلوت، صرفاً شامل وضعیت خصوصی است و نشر اطلاعات توسط اشخاص در این حیطه از فضای سایبر به منزله رضایت آنان به اعمال دکترین شخص ثالث نخواهد بود (Twomey, 2015, p.411).

۲. پیامدهای خشونت علیه زنان در بستر فضای سایبر

با شیوع فضای سایبر در ارتباطات جهانی، خشونت در این فضا فزونی یافت و به تهدید علیه سلامت عمومی انجامید. به‌طور کلی فضای سایبر را مستعد ارتکاب چهار نوع خشونت می‌دانند: خشونت مالی در قالب کلاهبرداری یا سرقت مالی؛ خشونت جنسی از قبیل هرزه‌نگاری و تجاوز سایبری، خشونت جسمی علیه تمامیت جسمی؛ خشونت معنوی که سلامت روانی را خدشه‌دار می‌کند. فضای سایبر موقعیتی فراهم کرده که از یک سو خشونت‌های فیزیکی با اشکالی نوین در این فضا ارتکاب یابد و از دیگر سو بستری برای ظهور خشونت‌های نوین باشد (Peterson & Densley, 2017, p.194). بهره‌گیری از ابزارهای ارتباطات سایبری به منظور واداشتن افراد به انجام کاری خلاف میلشان تحت عنوان ارباب یا زورگیری رایانه‌ای (Cyberbullying)، ورود اوباش اینترنتی (Internet troll) به گروه‌های سایبری با هدف رفتارهای تخریبی و ایجاد تشنج و استفاده از اینترنت در راستای آزار و ترهیب دیگران (cyberstalking) از زمره خشونت‌های نوین مطرح در فضای سایبر است (Ibid, p.195).

خشونت با زنان و دختران یک پدیده نابهنجار اجتماعی و جامعه‌شناختی است که در

1. United States v. Jones, U.S. Supreme Court, 132 S. Ct. 945, 23 January 2012.

علل و اسباب بی‌شمار اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی ریشه دارد (قراچورلو، بی‌تا، ص ۳۱). شورای اروپا در تعریف جامعی، خشونت علیه زنان را عملی می‌داند که متضمن «نقض حقوق بشر و شکلی از تبعیض علیه زنان و شامل تمامی اعمال خشونت مبتنی بر جنسیت است که منجر به آسیب جسمی، جنسی، روحی و اقتصادی یا آزار زنان از قبیل تهدید به چنین اعمالی، اجبار یا سلب خودسرانه آزادی در زندگی عمومی یا خصوصی است» (EIGE, 2017, 6). اگرچه در ابتدای امر، زنان تصور چندانی در رابطه با خطرات ناشی از احتمال ایراد آسیب در فضای سایبر ندارند؛ اما بررسی‌ها بیانگر اثرات نامطلوب آن بر زنان آسیب‌دیده است. طبق گزارش «دیده‌بان زنان سازمان ملل متحد» در سال ۲۰۱۵، ۷۳ درصد زنانی که از اینترنت استفاده می‌کنند، در معرض خشونت برخط هستند و از هر سه زن، یک نفر خشونت سایبری را تجربه کرده است. زنان و دختران ۱۸ تا ۲۴ سال بیشترین قربانیان خشونت در فضای برخط به شمار می‌آیند (مقدم، ۱۳۹۶، ص ۳۶). در همین بازه زمانی در کشور هند، ۱۵ درصد از زنان کاربر اینترنت به مشکلات روانی مانند افسردگی، اضطراب و بی‌خوابی دچار شده‌اند (Pasricha, 2016, p.3).

ویژگی‌های نهفته در فضای سایبر همچون گسترش سریع محتویات، قابلیت دسترسی در سطح جهانی، استمرار و تکرارپذیری اطلاعات سبب شده زنان یکی از اصلی‌ترین قربانیان خشونت برخط شناخته شوند (see: Boyd, 2010, pp.40-58). ضمن آنکه خصوصیات متمایز فضای سایبر از قبیل نبود مرزهای سرزمینی، ناشناختگی هویت کاربران و امکان گریز از تعقیب و نظارت دولتی سبب شده اقدامات مجرمانه در این فضا به مراتب ساده‌تر از فضای فیزیکی ارتکاب یابد (Campbell, 2006, pp.3-5). آثار خشونت علیه زنان در فضای سایبر در جنبه‌های گوناگون نمود می‌یابد که به نقض برخی موازین حقوق بشری می‌انجامد. بیشتر این موارد، سلامت جسمی و روحی زنان را هدف قرار می‌دهند. افزون بر این خشونت برخط علیه زنان، ایجاد و تقویت تبعیض جنسیتی علیه آنان را در پی داشته و زمینه نقض حقوق برابر زنان و مردان در هردو فضای سایبر و جهان فیزیکی را فراهم کرده است. پیامدهایی که نه تنها خود زنان را متأثر می‌کند؛ بلکه موجب تضعیف بنیان‌های خانواده می‌شود و به تبع آن نظم و امنیت اجتماعی را نیز مخدوش می‌کند.

۲-۱. آسیب به سلامت جسمانی و روانی

روابط و مسائل فضای سایبر در نگاه نخست از عالم فیزیکی دور به نظر می‌رسند و چنین

می‌نماید که صرفاً به همین فضا محدودند؛ ولی آثار و پیامدهای این بستر ممکن است در زندگی واقعی افراد و گروه‌ها نیز ورود داشته باشد و موجب بروز مخاطراتی شود. به‌طور خاص حضور زنان در فضای سایبر همواره با تهدیداتی همراه بوده است که در جنبه‌های جسمی و روانی نمود می‌یابند. در برخی موارد، تهدید به آسیب جسمانی در این فضا به واقعیت بدل می‌شود؛ برای نمونه انتشار تصاویر یا فیلم‌های شخصی در تارنماهای عمومی همراه با مشخصات و نشانی دقیق قربانی، خطرانی را در عالم واقع در پی دارد. برخی موارد با تحت فشار روحی قرار دادن زنان ممکن است به نقض حق حیات زنان و حتی خودکشی آنان بینجامد (HRC, 2018, para. 27).

نفرت پراکنی در فضای سایبر از موضوعات اصلی مرتبط با خشونت برخط علیه زنان است. یکی از موارد شایع در خصوص نقض اخلاق عمومی در فضای سایبر، به‌کارگیری بیان تنفرآمیز (Hate speech) است که با ایجاد تحریک و پیش‌داوری دربارهٔ یک فرد یا گروه در یک زمینه مشخص (Foster, 2012, p.64)، افزون بر جریحه‌دار کردن احساسات عمومی و تناقض با حقوق افراد، منافی ارزش‌های بنیادین مردم‌سالارانه است و خطری علیه صلح و امنیت بین‌المللی به شمار می‌رود (Berman, 2015, p.53). در این راستا، بند ۲ از مادهٔ ۲۹ «اعلامیه جهانی حقوق بشر» و بند ۳ از مواد ۱۸ و ۱۹ «میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی» لزوم احترام به اخلاق عمومی را در شمار موارد تحدیدکنندهٔ آزادی بیان انگاشته است. بنا بر نظر کمیتهٔ رفع تبعیض نژادی، هرگونه ترویج نفرت، فارغ از وصف خشونت‌آمیز آن، به نقض مواد ۴ و ۶ «کنوانسیون بین‌المللی رفع تمامی اشکال تبعیض نژادی»^۱ می‌انجامد (CERD, 2005, para. 10.6).

از سوی دیگر برخی زنان به سبب اشتغال در مشاغل خاص در معرض آسیب‌های فضای سایبر قرار می‌گیرند. افزون بر زنان مدافع حقوق بشر که همواره در معرض تهدیدات سایبری هستند،^۲ سیاستمداران زن نیز در برخی موارد با تهدیدات بیشتری نسبت

1. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1979).

۲. برای نمونه، طبق گزارش گروه کاری تبعیض علیه زنان در سال ۲۰۱۰، یک کمپین ناشناس با ورود و ارسال مطلب در نمایهٔ ویکی‌پدیای یک زن فعال حقوق بشری، خواستار تجاوز گروهی به وی شده بود (HRC, 19 April 2013, para. 66).

به سیاستمداران مرد روبه‌رو می‌شوند (Inter-Parliamentary Union, 2016, p.8). در این راستا بود که شورای حقوق بشر سازمان ملل طی قطعنامه ۳۳/۲، حملات سایبری شامل ایراد خشونت جنسی و ارباب زنان روزنامه‌نگار در راستای ایفای وظایف شغلی آنان را محکوم کرد (HRC, 6 October 2016, para. 2). افزون بر این، تهدید وبلاگ‌نویس‌های زن از سوی سازمان همکاری اقتصادی اروپا، نقض حق بر آزادی بیان و رسانه قلمداد شد (OSCE, 2016, 27).

یکی دیگر از موارد تأثیر فضای سایبر در آسیب وارد کردن به زنان، فراهم‌سازی بستری برای قاچاق انسان و اعضای بدن است. فضای برخط در مواردی سبب تسهیل قاچاق زنان در راستای قاچاق انسان برای عضو و صنعت هرزه‌نگاری شده است (UNGFHT, 2008, pp.39-40). بدین منظور پروتکل جلوگیری، ممانعت و مجازات قاچاق اشخاص به‌ویژه زنان و کودکان (پروتکل قاچاق)^۱ به ممنوعیت قاچاق زنان اختصاص یافت.^۲ میان مقابله با قاچاق زنان و موازین حقوق بشری پیوند استواری برقرار است که مواردی همچون ممنوعیت تبعیض، ممنوعیت شکنجه، منع برده‌داری، حق بر حیات و حق بر امنیت را شامل می‌شود. این امر به‌ویژه از آن جهت اهمیت دارد که فعل قاچاق عموماً از طریق اعمالی همچون شکنجه، رفتار اهانت‌آمیز و خشونت بدنی و جنسی همراه است (Obokata, 2006, p.125).

۲-۲. تقویت تبعیض و نابرابری مبتنی بر جنسیت

بیش از دو دهه است که از خشونت علیه زنان به عنوان نوعی «تبعیض مبتنی بر جنسیت» (Gender-based discrimination) و نقض حقوق زنان یاد می‌شود (UNDAWDESA, 2010, p.13). کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان سال ۱۹۷۹، در ماده ۱ خود، بدون ایجاد محدودیت در وسایل ایجاد خشونت، با بیانی کلی، عبارت تبعیض علیه زنان را به مثابه «هرگونه تمایز، محرومیت یا محدودیت بر اساس جنسیت» به شمار می‌آورد که

1. UN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children, Supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (Palermo Protocol), (2000).

۲. قاچاق انسان برای برداشتن عضو در اسناد بین‌المللی دیگری نیز تعریف شده است؛ مانند پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک راجع به فروش، تملک و هرزه‌نگاری کودکان، کنوانسیون اقدام علیه قاچاق بشریت شورای اروپا و دستورالعمل ۲۰۱۱ پارلمان اروپا.

نتیجه و هدف آن «خداشه‌دار کردن یا نقض شناسایی، بهره‌مندی یا استفاده از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی زن در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مدنی یا هر زمینه دیگر، صرف نظر از وضعیت زناشویی او و بر اساس برابری زن و مرد» است. همچنین کنوانسیون مزبور ایراد تبعیض علیه زنان به صورت مستقیم و به صرف جنسیت زنانه آنها یا در نتیجه اثر غیرمستقیم اقدامات تبعیضی را نقض حقوق زنان دانسته است (CEDAW, 14 July 2017, para. 1.1/ UNGA, 18 December 1979, art. 1).

عصر دیجیتال تبعیض جنسیتی علیه زنان در جوامع را افزایش داده است. دلیل این امر محیط ناشناس، استفاده از هویت جعلی و امکان تعقیب‌گریزی در فضای سایبر است که ارتکاب اقدامات تبعیضی علیه زنان را آسان می‌کند (BCSD, 2015, p.21). یکی از نمودهای خشونت جنسی علیه زنان در عرصه سایبر، سلب موقعیت و شرایط برابر زنان در عرصه اجتماع است. زنانی که فعالیت اجتماعی خود را در فضای سایبر متمرکز کرده‌اند، ممکن است در معرض تهدیدات سایبری قرار گیرند و این‌گونه تهدیدات سبب کاهش نقش برابر زنان در جامعه و اشتغال شود. این امر سبب نقض حق برابر و بدون تبعیض اشتغال زنان مطابق بند ۱ ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، بندهای ۱ و ۲ ماده ۶ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و مواد ۱ و ۵ کنوانسیون مرتبط با تبعیض در امور استخدام و اشتغال می‌شود. مواردی همچون انتشار تصاویر خصوصی از زنان در فضای سایبر، سبب انزوای زنان می‌شود و آنها را از تعامل در محیط خانواده و اجتماع باز می‌دارد و در نتیجه حق آزادی رفت و آمد مطابق مواد ۹ و ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر و مواد ۱۲ و ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی را نقض می‌کند. افزون بر اسناد فوق، کمیته محو تبعیض علیه زنان، تصویب قوانین و درپیش گرفتن سیاست‌های بی‌طرفانه جنسیتی به منظور تضمین مقابله با تبعیض جنسیتی علیه زنان و لغو یا اصلاح قوانین موجود تبعیض را ضروری دانسته است (CEDAW, 2010, para. 16).

۳. راهکارهای مقابله با خشونت برخط علیه زنان

شیوع خشونت برخط علیه زنان، مستلزم مقابله مؤثر با این پدیده است. بدین منظور در وهله نخست دولت‌ها ذیل مسئولیت اساسی خود طبق موازین حقوق بشری، به تأمین شرایط لازم برای صیانت از حقوق مسلم زنان از جمله حق بر امنیت ملزم هستند. درعین حال ماهیت خاص فضای سایبر موقعیت متمتازی را ایجاد می‌کند که در کنار دولت‌ها، نهادهای

تخصصی سایبری نیز قابلیت انتظام بخشی داشته باشند.

۳-۱. تعهدات حقوق بشری دولت‌ها

امروزه سازوکارهای پیشگیرانه بزه‌دیده‌شناسی معطوف به آن است که هرچه بیشتر از میزان بزه‌دیدگی و آماج‌های مستعد تعرض بکاهد و در حمایت از بزه‌دیده بالقوه، خطر یادشده را تا آنجا که ممکن است، به حداقل برساند. نخستین گام در این مسیر، بی‌گمان تمسک به قدرت قانون‌گذار خواهد بود (عظیم‌زاده، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، ص ۲۱۰). اهمیت قانون‌گذاری در بهبود وضع زنان از آن جهت است که به دلیل عجین شدن قوانین با تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی شهروندان، قطع به یقین آنان سرنوشت خود را مرهون رویکرد قانون‌گذار می‌دانند؛ زیرا اندیشه قانون‌گذار تبلوری از اندیشه جامعه‌ای است که ایشان را به عنوان نماینده خود برگزیده‌اند. پس تصمیمات قانون‌گذار طبعاً بازتابی از برآورده‌سازی مطالبات جامعه است و زنان نیز از این حیث به کمک قانون‌گذار چشم دوخته‌اند (همان). بی‌گمان یکی از مهم‌ترین اقداماتی که می‌توان در راستای پیشگیری از وقوع و به‌ویژه تکرار خشونت علیه زنان کرد، برخورد صحیح و مناسب با مرتکبان بالقوه و بالفعل این گونه از خشونت‌هاست. بالا بردن خطر ارتکاب جرم بر روی زنان با بالا بردن هزینه کیفری ارتکاب جرم می‌تواند در فرایند گزینش آنها توسط بزه‌کاران تأثیر بگذارد و در نتیجه ضریب بزه‌دیدگی زنان را کاهش دهد. بنابراین درپیش گرفتن یک سیاست کیفری افتراقی از طریق سازوکار جرم‌انگاری‌های ویژه و تشدید کیفر بزه‌کارانی که بزه‌دیده آنها یک زن است، ضرورت دارد (زینالی، تابستان ۱۳۸۳، ص ۱۹۷).

طبق اسناد بین‌المللی مرتبط، دولت‌ها به اقدامات لازم در سطح ملی در جهت مقابله با خشونت برخط علیه زنان موظف‌اند. پیشگیری و حمایت، تعقیب و مجازات، سه حیطه مقابله دولتی در برابر جرایم سایبری علیه زنان به شمار می‌آیند. فراز پنجم از ماده ۲ «کنوانسیون محو تمامی اشکال تبعیض علیه زنان»^۱ و فراز سوم از ماده ۴ «اعلامیه محو خشونت علیه زنان»^۲ دولت‌ها را ملزم کرده اقدامات مقتضی را درباره پیشگیری، تعقیب و مجازات اقدامات خشونت‌آمیزی که علیه زنان از سوی کلیه افراد یا نهادها ارتکاب می‌یابد

1. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979).

2. Declaration on the Elimination of Violence against Women, (1993).

را به عمل آورند. در راستای پیشگیری، دولت‌ها به ایجاد نهادهایی به منظور کاهش خشونت سایبری علیه زنان همت گماردند. از این قبیل می‌توان به اقدام انگلستان در سال ۲۰۰۹ به تأسیس «مرکز ملی برای تحقیق پیرامون اذیت و آزار سایبری» اشاره کرد. همچنین در سال ۲۰۱۵ خط تلفن مستقیمی برای قربانیان آزار سایبری ایجاد شد.^۱ در زمینه آگاهی‌بخشی، دولت اسلوونی پروژه سایبری خشونت علیه زنان را با هدف گسترش فعالیت‌های آگاهی‌رسانی و آموزشی در این خصوص بنیاد نهاد. در سطح گسترده‌تر می‌توان به ایجاد کارزارهای حمایت از حقوق زنان در سطح سازمان ملل اشاره کرد. بدین منظور کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطعنامه‌ای در سال ۱۹۹۴، مقام گزارشگری ویژه در موضوع خشونت علیه زنان را منصوب کرد.^۲ طی قطعنامه مزبور که در سال ۲۰۰۳ بازبینی شد، گزارشگر ویژه موظف به بررسی گزارش‌های دریافتی و توصیه اقدامات و راهکارهای پیشگیرانه در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی به دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی است. همچنین پیشگیری و مقابله با خشونت علیه زنان در پاره‌ای دیگر از اسناد بین‌المللی نمود یافت. کنفرانس ۱۹۷۵ مکزیکوسیتی به نام‌گذاری سال‌های ۱۹۷۶-۱۹۸۵ به عنوان دهه زنان، و کنفرانس ۱۹۸۰ کپنهاگ به تضمین مالکیت برابر زنان و کنفرانس ۱۹۸۵ نایروبی به تشکیل صندوق توسعه زنان به عنوان یک نهاد دائمی و مستقل همت گماردند. در برنامه اقدام برای برابری، توسعه و صلح سازمان ملل متحد، تضمین حقوق بنیادین زنان در منزل و جامعه، شرط عدالت اجتماعی و لازمه برابری، توسعه و صلح جهانی قلمداد شده است.^۳ اعلامیه پکن (Beijing Declaration) با تأکید بر لزوم رعایت حقوق زنان به مثابه بخشی جدانشدنی از حقوق بشر، اجرای برنامه مزبور را مستلزم تعهد

۱. در شش ماه نخست از زمان ایجاد این خط، حدود ۲۰۰۰ تماس برای گزارش خشونت برخط صورت گرفته بود. ن.ک.

<https://www.gov.uk/government/news/hundreds-of-victims-of-revenge-porn-seek-support-from-helpline> (visited 2018).

2. Resolution 1994/45: Question of integrating the rights of women into the human rights mechanisms of the United Nations and the elimination of violence against women (4 March 1994).

3. The United Nations Fourth World Conference on Women, Action for Equality, Development and Peace (1995).

دولت‌ها و جامعه بین‌الملل قلمداد کرد. نهاد سازمان ملل متحد برای برابری جنسیتی و قدرت بخشیدن به زنان با نام اختصاری «زنان ملل متحد»^۱ در سال ۲۰۱۰ به عنوان یکی از ارکان گروه توسعه ملل متحد^۲ تشکیل شد. ارائه راهکار به کشورهای عضو سازمان ملل برای نهادینه‌سازی قوانین منع خشونت علیه زنان و کمک‌های فنی و مالی به کشورهای متقاضی از وظایف این نهاد است. همچنین این نهاد تبلیغات گسترده‌ای را در ۲۵ نوامبر هر سال به مناسبت روز بین‌المللی مبارزه با خشونت علیه زنان^۳ که در سال ۱۹۹۹ به موجب قطعنامه ۵۴/۱۳۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد نام‌گذاری شد، برگزار می‌کند. از دیگر سویی در برخی اسناد بین‌المللی، حمایت از زن در جایگاه خانواده مدنظر بوده است؛ چنان‌که طی قطعنامه ۴۴/۸۲ مورخ ۱۹۸۹ مجمع عمومی سازمان ملل، حمایت از زن در خانواده بر این مبنا که خانواده تشکیل‌دهنده واحدی اساسی از جامعه است، مورد توجه قرار گرفته است (توحیدی، ۱۳۹۱، ص ۲۴). همچنین سازمان یونسکو در فراز چهارم اهداف توسعه پایا، موسوم به سند ۲۰۳۰، ارائه آموزش‌های عمومی برای زنان از جمله در راستای منع خشونت جنسی علیه آنان و در فراز پنجم، منع موانع تبعیض آمیز و اقتداربخشی به زنان و دختران در سطح جامعه را مدنظر داشته است. اتحادیه بین‌المللی مخابرات نیز به جهت اشراف ویژه به موضوعات سایبری قادر به ارائه نظریات تخصصی در این ارتباط است. بدین منظور کمیسیون پهنای باند برای توسعه پایدار به عنوان نهادی زیرمجموعه این اتحادیه در گزارش خود درباره «مبارزه با خشونت برخط علیه زنان و دختران»^۴ ایجاد حساسیت عمومی از طریق تغییر نگرش‌های اجتماعی و آموزش کارکنان بخش‌های

1. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women).

2. United Nations Development Group.

۳. در راستای آگاهی‌بخشی بیشتر در این روز، دبیر کل سازمان ملل در سال ۲۰۱۴ کارزار اتحاد برای پایان خشونت علیه زنان را با شعار «محلّه خود را نارنجی کنید» (Orange your Neighbourhood) راه‌اندازی کرد. این شعار در سال ۲۰۱۸ به «جهان را نارنجی کنید» (Orange the World) و انتشار هشتگ #HearMeToo در فضای مجازی تغییر شکل داد.

4. Combatting Online Violence Against Women & Girls: A Worldwide Wake-up Call, (2015).

اجرایی مانند نیروهای انتظامی را راهکاری در کاهش خشونت علیه زنان در فضای سایبر دانسته است. در بعد کیفری نیز اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۷ از مؤسسات و نهادهای اروپایی فعال در زمینه مبارزه با جرایم سایبری خواست جرایم سایبری مرتبط با خشونت علیه زنان همچون اغوا و نیل زنان به سوی شرایط خطرناک در فضای سایبر مانند قاچاق انسان را پیگیری کنند (S.EIGE, 2017, 4).

در حیطهٔ تقنینی، امروزه قوانین اغلب کشورها در رابطه با جرم‌انگاری خشونت برخط علیه زنان، معطوف به نقض حریم خصوصی و انتشار محتویات شخصی در فضای سایبر است؛ برای نمونه به موجب دستورالعمل ۲۰۱۵ انگلستان راجع به پیگرد جرم افشای عکس-ها و فیلم‌های خصوصی جنسی،^۱ به اشتراک‌گذاری تصاویر و فیلم‌های خصوصی بدون رضایت افراد و با قصد آزار آنها جرم تلقی می‌شود و مشمول حداکثر دو سال حبس است. فرانسه نیز در سال ۲۰۱۶، اقدام به تصویب «قانون جمهوری دیجیتال» (Digital Republic Law) نمود که مرتکبان فعل مزبور را به دو سال حبس یا پرداخت شصت هزار یورو جزای نقدی محکوم کرده است. اعمال قوانین مزبور در حیطهٔ قضایی همراه با شناسایی موازین حقوق بشری پیش‌گفته همچون حق بر خلوت و فراموش شدن می‌تواند کمک شایانی به مقابلهٔ مؤثر با خشونت برخط علیه زنان بکند.

با این حال یکی از مشکلات پیش‌روی دولت‌ها در پیگرد مرتکبان خشونت برخط علیه زنان، فراسرزمینی بودن جرایم سایبری و محدودیت صلاحیتی دولت‌ها در رسیدگی به جرایمی است که عموماً خارج از حدود حاکمیتی آنها صورت می‌گیرد. خصیصهٔ گمنامی (Anonymous) و ساختار سیالی و جهان‌شمول فضای سایبر، امکان شناسایی مرتکبان را دشوار نموده و دولت‌ها را در تعقیب جرایم ارتكابی در فضای سایبر با مشکل روبه‌رو کرده است. همچنین از آنجا که در فضای سایبر امکان هرگونه دخالت فیزیکی منتفی است، مرتکبان خشونت با جعل هویت، از پیگردهای قضایی مصونیت می‌یابند. با وجود اینکه کاربران در فضای سایبر از طریق نشانی اینترنتی (IP) شناسایی می‌شوند؛ لیکن حتی در صورت شناسایی IP کاربر در واقع هویت مجازی و نه حقیقی وی شناسایی شده است.

1. Guidelines on prosecuting the offence of disclosing private sexual photographs and films, (2015), Revised 24 January 2017.

افزون بر این، نرم‌افزارهای دورزننده پالایش (فیلترینگ) به آسانی می‌توانند آدرس IP کاربران را با هدف جلوگیری از شناسایی و دور زدن فیلترینگ از طریق جعل موقعیت مکانی کاربر تغییر دهند. این مسئله افزون بر گریزپذیر کردن مرتکبان خشونت در فضای سایبر، شناسایی مجرمان خطرناک در شبکه تاریک (Darknet)^۱ را نیز با معضل بزرگی روبه‌رو کرده است (شکیب‌نژاد، ۱۳۹۶، ص ۱۲۲-۱۲۳).

۳-۲. رویکرد خودانتظامی

همان‌گونه که اشاره شد، ویژگی‌های متمایز فضای سایبر از قبیل گمنامی و جهان‌شمولی و نیز محدودیت صلاحیتی دولت‌ها در شناسایی و پیگرد مرتکبان جرایم سایبری، امکان مقابله دولتی با خشونت برخط علیه زنان را دشوار کرده است. از سوی دیگر ناآگاهی کاربران زن از مجرمانه بودن اقدامات خشونت‌آمیز ارتكابی در فضای سایبر و قوانین حمایتی حاکم در این رابطه سبب کاهش حجم شکایات شده است.^۲ بدین ترتیب اتکای صرف به قوانین و سیاست‌های دولتی برای مقابله با خشونت سایبری علیه زنان کارساز نیست. از سوی دیگر ماهیت رمزمحور فضای سایبر موقعیتی را فراهم کرده که بدون دخالت مستقیم دولت‌ها در انتظام‌بخشی و حذف خشونت‌های سایبری بتوان با استفاده از سازوکارهای موجود در بطن این فضا سیاست‌های دولتی همچون پیشگیری و مقابله را به کار گرفت. این روش که «رویکرد خودانتظامی» نامیده می‌شود، خواهان مدیریت محتویات سایبری توسط شرکت‌ها و نهادهای خصوصی سایبری است. انطباق دقیق نداشتن مرزهای سنتی بر فضای سایبر، امکان اعمال قوانین و سیاست‌های دولتی که مبتنی بر حاکمیت کشورها بر مرزهای سرزمینی است را دچار مشکل کرده است (Johnson & Post, 1996, p.401). لذا با توجه به وجود تارنماها و شبکه‌های اجتماعی بی‌شمار، غیرمتمرکز و به‌هم‌پیوسته مقتضی است با به‌کارگیری هنجارهایی متفاوت از سیاست‌های دولتی، انتظام‌بخشی فضای سایبر به صورتی هوشمند صورت گیرد (Segura-Serrano,

۱. شبکه تاریک، لایه پنهان و دست‌نیافتنی فضای اینترنت است. این شبکه به‌طور کلی از دسترس کاربران عادی پنهان است و تبادل و معاملات در آن عموماً جرم و قابل تعقیب است.

۲. به موجب تحقیقات به‌عمل آمده در ایالات متحده در سال ۲۰۱۴، بیش از نیمی از قربانیان خشونت سایبری، اقدامات صورت گرفته علیه خود را یک جرم قلمداد نکرده بودند (Nobles, et al, 2014, p.1010).

2006, p.194). از سوی دیگر توسل به رویکرد خودانتظامی با روش مدیریتی پایین به بالا، ضمن کاستن از مداخله دولت‌ها در حریم خصوصی کاربران به‌طور کامل تری الزامات حقوق بشری درباره آزادی فردی، حاکمیت جمعی و رضایت تابعان را تضمین می‌کند (Netanel, 2000, pp.401-403).

اعمال رویکرد خودانتظامی در فضای سایبر مستلزم به‌کارگیری روش «کد به عنوان قانون» (Code as law) است. مطابق این روش، شرکت‌های اینترنتی یا صاحبان تارنماها به ایجاد محدودیت‌هایی برای دسترسی کاربران به محتویات غیرمجاز ملزم می‌شوند. کدهای رایانه‌ای دارای ساختارهای فناورانه پیچیده‌ای هستند و بنابراین دادگاه‌ها قابلیت فنی شناسایی و پیگیری کدهای رایانه‌ای را ندارند. درحالی‌که با پیشرفت فناوری‌های ارتباطات سایبری، شرکت‌های سایبری با استفاده از کدهای منبع که به زبان رایانه (صفر و یک‌های رایج در برنامه‌نویسی) شناخته می‌شود، به ایجاد محدودیت در فضای برخط اقدام می‌کنند (Lessig, 2008, pp.215-217). یکی از مصادیق این روش - با توجه به رشد روزافزون تارنماهای هرزه‌نگاری در اینترنت، به‌کارگیری راهکارهای فنی برای جلوگیری از دسترسی اشخاص زیر هجده سال به محتویات جنسی در اینترنت است که کاربر در ابتدای ورود با پیام هشداردهنده‌ای روبه‌رو می‌شود و نیازمند طی مراحل ثبت‌نامی است.

همچنین در سطح بین‌المللی، مقررات مدونی راجع به حدود و ثغور مسئولیت فراهم‌کنندگان دسترسی اینترنت وجود دارد. طبق ماده ۱۴ «دستورالعمل تجارت الکترونیک اتحادیه اروپا»^۱ فراهم‌کنندگان میزبانی باید به محض ملاحظه محتویات غیرقانونی، به پاک‌سازی فوری آن اقدام کنند و در صورت تأخیر، مسئول خواهند بود. برای جلوگیری از نقض حریم خصوصی کاربران توسط دولت‌ها، ماده ۱۵ دستورالعمل مزبور، دولت‌ها را از تحمیل تعهدات کلی بر فراهم‌کنندگان دسترسی برای نظارت بر انتقال یا ذخیره اطلاعات و کاوش برای کشف فعالیت‌های غیرقانونی منع می‌کند. بدین منظور و در راستای اعمال روش خودانتظامی در مقابله با خشونت برخط علیه زنان، از سوی کمیته محو تبعیض علیه زنان پیشنهاد شده سیاست‌های جدید به گونه‌ای سازمان‌یابد که سبب

1. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce').

تشویق رسانه‌ها و شبکه‌های سایبری در راستای خودتنظیمی با هدف حذف محتویات مشتمل بر تبعیض علیه زنان شود (CEDAW, 2017, 11). «کنوانسیون شورای اروپا در خصوص پیشگیری و مبارزه با خشونت علیه زنان و خشونت خانگی» (کنوانسیون استانبول)^۱ در ماده ۱۷ دولت‌ها را ملزم می‌کند بخش‌های خصوصی فعال در حوزه سایبر را تشویق کنند ضمن خدشه وارد نکردن به استقلال عمل و حق بر آزادی بیان آنها، به سیاست‌های دولتی در عرصه اجرایی کمک کنند و اقدامات لازم را در راستای خودانتظامی در فضای سایبر به منظور مقابله با خشونت برخط علیه زنان داشته باشند (CoE, 11 May 2011, art. 17). با این حال صرف رویکرد خودانتظامی در مقابله با خشونت سایبری راهگشا نخواهد بود. یکی از مشکلات موجود، نبود استاندارد مشخص و اختلاف نظر کشورها در جرم‌انگاری محتویات رایانه‌ای است. همچنین رویکرد خودانتظامی صرفاً جنبه پیشگیری و حمایتی دارد و قابلیت مجازات کیفری و جبران خسارت نخواهد داشت. لذا باید میان رویکرد خودانتظامی و اقدامات سیاسی و قضایی دولتی هماهنگی ایجاد کرد. اقدام مشابه این رویکرد در حوزه اروپا، از طریق پذیرش دستورالعمل تجارت الکترونیک اتحادیه اروپا مصداق یافت که متضمن مقرراتی متوجه دولت‌ها و شرکت‌های خصوصی سایبری است (Cox, 2002, 9). بر این اساس توازی از خودتنظیمی و مداخله دولتی مدنظر است که با بهره‌گیری توأمان بتوان اقدامات مؤثرتری را در تقابل با خشونت برخط علیه زنان سازمان داد.

نتیجه‌گیری

ویژگی‌های خاص نهفته در فضای سایبر همچون جهان شمولی و گسترش سریع محتویات، استمرار و تکرارپذیری اطلاعات در کنار خصایصی مانند گمنامی و امکان مصونیت از پیگرد به جهت جعل ساده هویت، شرایطی را فراهم کرده تا خشونت و اقدامات متخلفانه با سهولت بیشتری صورت پذیرد. در این میان زنان یکی از اصلی‌ترین قربانیان خشونت برخط شناخته می‌شوند. در خصوص موازین حقوق بشری قابل اعمال در فضای سایبر، حق آزادی بیان و حق خلوت اصلی‌ترین حق‌های بشری شناخته شده قلمداد می‌شوند که صیانت از این

1. CoE Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention), (2011).

دو حق از بایسته‌های کاهش خشونت برخط علیه زنان است. اذیت و آزار زنان در فضای سایبر، به تدریج سبب کاهش تمایل زنان به استفاده از این فضا و طرد تدریجی آن است. این امر سبب نقض آزادی‌های حقوق بشری همچون حق دسترسی آزاد به اطلاعات و حق آزادی بیان می‌شود. همچنین ورود تعصبات جنسیتی به فضای برخط، افزون بر ایجاد بستری برای خشونت سایبری، حریم خصوصی زنان را تهدید می‌کند. یکی دیگر از حقوق بشری مرتبط با حق خلوت، حق فراموش شدن است که ضمانتی دوچندان در راستای حمایت از زنان در برابر نقض حریم خصوصی است. حق حریم خصوصی زنان در فضای برخط، مطلق نیست و با استثنائاتی همراه است. طبق دکترین شخص ثالث، شخصی که با اراده خود اطلاعاتش را در فضای سایبر قرار دهد، نباید انتظار رعایت حریم خصوصی داشته باشد. البته این امر، به فضای عمومی و در دسترس همگان سایبری مربوط است و منصرف از فضاهای خصوصی برخط همچون نمایه شخصی است که حفظ حق خلوت را ایجاد می‌کند. خشونت برخط علیه زنان، مستلزم ارائه راهکارهایی برای مقابله است که بدون حضور دولت‌ها ناشدنی می‌نماید. مقابله با خشونت سایبری در سطح پیشگیری، تعقیب و مجازات از وظایف بدیهی دولت‌ها مطابق با اسناد حقوق بشری است. دولت‌ها افزون بر ایجاد نهادهایی به منظور پیشگیری از خشونت سایبری علیه زنان، قوانین مدونی را در راستای تعیین ضمانت کیفری و جبران خسارت تصویب کرده‌اند. یکی از مشکلات پیش روی دولت‌ها در این رابطه، فراسرزمینی بودن جرایم سایبری و محدودیت صلاحیتی دولت‌ها در رسیدگی به این جرایم است. براین اساس و با توجه به ماهیت متمایز فضای سایبر، رویکرد خودانتظامی با اعطای وظیفه انتظام‌بخشی به شرکت‌های تخصصی سایبری با توسل به روش کد به عنوان قانون، نقش مؤثری در مقابله و پیشگیری از خشونت برخط علیه زنان ایفا کرده است. کاستن از مداخله مستقیم دولت‌ها و رعایت افزون‌تر از موازین حقوق بشری مانند حق بر خلوت و آزادی بیان از مزایای این رویکرد است که لزوم حمایت گسترده‌تری را در سطح ملی و بین‌المللی می‌طلبد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. آیتی، حمید؛ *آزادی عقیده و بیان*؛ تهران: انتشارات فردوسی، زمستان ۱۳۷۳.
۲. توحیدی، احمدرضا؛ «تحول حقوق زنان و خانواده در اسناد بین‌المللی، منطقه‌ای و حقوق ملی»؛ *مطالعات راهبردی زنان*، ش ۵۷، پاییز ۱۳۹۱.
۳. سیدسعادت، فهیمه؛ «صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی بر اساس هنجارهای اسلامی»؛ *راهبرد فرهنگ*، دوره ۶، ش ۲۳، پاییز ۱۳۹۲.
۴. شکیب‌نژاد، احسان؛ *قانون‌گذاری در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل*؛ تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۶.
۵. عظیم‌زاده، شادی؛ «پویایی جلوه‌های سیاست جنایی در حمایت از زنان بزه‌دیده خشونت»؛ *مجله حقوقی دادگستری*، ش ۵۲ و ۵۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۴.
۶. زمانی، سیدقاسم و شیما عطار؛ «حقوق بشر و حق بر فراموش شدن در عصر فناوری‌های نوین اطلاعاتی»؛ *مجله حقوقی بین‌المللی*، ش ۵۵، ۱۳۹۵.
۷. زینالی، حمزه؛ «اثرات فقدان حمایت کیفری مناسب از زنان بر بزه‌دیدگی آنها»؛ *رفاه اجتماعی*، دوره ۳، ش ۱۳، تابستان ۱۳۸۳.
۸. فتحی، یونس و خیرالله شاهمرادی؛ «گستره و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»؛ *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۱، ش ۹۹، پاییز ۱۳۹۶.
۹. قاری سیدفاطمی، سیدمحمد؛ *حقوق بشر در جهان معاصر: جستارهایی تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها*؛ دفتر دوم، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸.
۱۰. قراچورلو، رُزا؛ «بررسی خشونت نسبت به زنان با تأکید بر خشونت علیه زنان در ایران و گزارش خانم دکتر یاکین ارتورک، گزارشگر ویژه موضوعی سازمان ملل متحد»؛ [بی‌جا]: وکالت، [بی‌تا].
۱۱. مشهدی، علی، موسی کرمی و حسین حبیبی گنجیدی؛ «اسیدپاشی بر روی زنان از منظر نظام حقوقی اسلام و نظام بین‌المللی حقوق بشر»؛ *پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، دوره ۴، ش ۲ (۱۲)، تابستان ۱۳۹۶.
۱۲. مقدم، مریم؛ «تأثیر فضای مجازی بر خشونت علیه زنان»؛ *آفاق علوم انسانی*، ش ۵، ۱۳۹۶.

۱۳. هیک، استیون، اف. ادوارد هلپین و اریک هوسکینز؛ حقوق بشر و اینترنت؛ ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو؛ ج ۲، تهران: خرسندی، ۱۳۸۵.

ب) انگلیسی

14. Bedi, Monu; "Facebook and Interpersonal Privacy: Why the Third Party Doctrine Should Not Apply"; *Boston College Law Review*, Vol. 54, No. 1, 2013.
15. Berman, Alan; "Human Rights Law and Racial Hate Speech Regulation in Australia: Reform and Replace?"; *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 44, 2015.
16. Boyd, Danah; "Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications"; in *Networked Self: Identity, Community and Culture on Social Network Sites*, Routledge, New York, 2010.
17. Broadband Commission for Sustainable Development (BCSD); *Cyber Violence against Women and Girls: A World-wide Wake-up Call, A Report by the UN Broadband Commission for Digital Development Working Group on Broadband and Gender*, October 2015.
18. Campbell, Heidi; "Religion and the Internet"; *Communication Research Trends*, Vol. 25, No. 1, 2006.
19. CEDAW; *General recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*; 16 December 2010.
20. CEDAW; *General Recommendation No. 34 on the Rights of Rural Women*; 4 March 2016.
21. CEDAW; *General Recommendation, No. 35 on Gender-based Violence against Women, Updating General Recommendation No. 19*; 14 July 2017.
22. CERD; *Jewish Community of Oslo v. Norway*, *Communication No. 30/2003*; 15 August 2005, U.N. Doc. CERD/C/67/D/30/2003.
23. Commission on the Status of Women; "Report on the fifty-seventh session"; 4-15 March 2013; E/2013/27.
24. Council of Europe; *Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)*; Treaty Series – No. 210, 11 May 2011.
25. Cox, Noel; "The regulation of cyberspace and the loss of national sovereignty"; *Information and Communications Technology Law*, Vol. 11, 2002.
26. European Institute for Gender Equality (EIGE); "Cyber violence against women and girls"; *Black White Social Media Icons*, 2017.
27. Foster, Neil; *Freedom of Religion under Bills of Rights*; (ed. Paul Bobie, Neville Rochow), Australia: University of Adelaide Press, 2012.
28. HRC; *Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic,*

- Social and Cultural Rights, including the Right to Development*; 1 July 2015; A/HRC/29/L.16/Rev.1.
29. HRC; *Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development*; 4 July 2018, A/HRC/38/L.10/Rev.
30. HRC; *Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development*; 29 June 2012, A/HRC/20/L.13.
31. HRC; *Report of the Special Rapporteur on the Right to Privacy*; 28 February 2018, A/HRC/37/62.
32. HRC; *Report of the Working Group on the Issue of Discrimination against Women in Law and in Practice*; 19 April 2013; A/HRC/23/50.
33. HRC; *The Safety of Journalists*; Resolution adopted by the Human Rights Council, 6 October 2016, A/HRC/RES/33/2.
34. Inter-Parliamentary Union; "Sexism, Harassment and Violence against Women Parliamentarians"; *Issue Brief*, 2016.
35. ITU; "ICT Facts and Figures"; July 2017, available at: www.itu.int/en/ITU_D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf (visited 2018).
36. Johnson, David R. & Post, David; "Law and Borders—The Rise of Law in Cyberspace"; *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996.
37. Land, Molly; "Toward an International Law of the Internet"; *New York Law School Legal Studies*, Vol. 54, 2013.
38. Lessig, Lawrence; *Code: Version 2.0*; New York: Read How You Want, 2008.
39. Megarry, Jessica; "Online Incivility or Sexual Harassment? Conceptualising Women's Experiences in the Digital Age"; *Women's Studies International Forum*, Vol. 47, 2014.
40. Mund, Brian; "Social Media Searches and the Reasonable Expectation of Privacy"; *The Yale Journal of Law & Technology*, Vol. 19, 2017.
41. Netanel, Neil W.; "Cyberspace Self-Governance: A Skeptical View from Liberal Democratic Theory"; *California Law Review*, Vol. 88, Issue 2, 2000.
42. Nobles, M.R., Reyns, B.W., Fox, K.A. and Fisher, B.S.; "Protection against Pursuit: A Conceptual and Empirical Comparison of Cyberstalking and Stalking Victimization among a National Sample"; *Justice Quarterly*, Vol. 31, No. 6, 2014.
43. Obokata, Tom; *Trafficking of Human Beings from a Human Right Perspective—Towards a Holistic Approach*; Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
44. OSCE; *New Challenges to Freedom of Expression: Countering Online Abuse of Female Journalists*; Office of the Representative on Freedom of the Media

- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Luxembourg, 2016.
45. Pasricha, Japleen; "Violence' Online in India: Cybercrimes Against Women & Minorities on Social Media"; *Feminism in India*, 2016.
 46. Peterson, Jillian K & James Densley; "Cyber violence: What do we know and where do we go from here?"; *College of Liberal Arts All Faculty Scholarship*, Vol. 5, 2017.
 47. Piper, Tina; "The Personal Information Protection and Electronic Documents" Act: A Lost Opportunity to Democratize Canada's "Technological Society"; *Dalhousie Law*, Vol. 23, 2000.
 48. Protocol of Maputo (Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa), *African Union*; 11 July 2003.
 49. Segura—Serrano, Antonio; "International Regulation and the Role of International Law"; *Max Plank Yearbook of United Nations Law*, Vol. 10, 2006.
 50. The United Nations Global Initiative to Fight Human Trafficking (UNGIFHT); *The Vienna Forum Report: A Way forward to Combat Human Trafficking*; New York: United Nation, 2008.
 51. Twomey, Margaret E.; "Voluntary Disclosure of Information as a Proposed Standard for the Fourth Amendment's Third—Party Doctrine"; *Michigan Telecommunications and Technology Law Review*, Vol. 21, Issue 2, 2015.
 52. UN Division for the Advancement of Women of the Department of Economic and Social Affairs (UNDAWDESA); *Handbook for Legislation on Violence against Women*; New York, UN Publications, 2010.
 53. UN General Assembly; "Report of the Secretary-General in—depth study on all Forms of Violence against Women"; 6 July 2006, A/61/122/Add.1.
 54. UN General Assembly; *The Right to Privacy in the Digital Age*; 25 January 2017, A/RES/199/71.
 55. UN General Assembly; *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*; 21 October 2015, A/RES/70/1.
 56. UN General Assembly; *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEAFDAW)*; Resolution 34/180, 18 December 1979.

ج) فرانسه

57. Jobin, Mathieu; "Cyberviolence: le discours masculiniste sur les femmes"; *Le mouvement masculiniste au Québec: l'antiféminisme démasqué*. Montréal, Les éditions du remue—ménage; 2008.
58. Ikiz, Simrui; "Les violences à l'encontre des femmes sur les réseaux sociaux"; *Topique*; 2, 2018.